

Літературний процес: методологія, імена, тенденції [Текст] : збірник наукових праць. – № 9 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; ред. О. Є. Бондарева [та ін.]. – Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. – (Філологічні науки). С. 111–116.

УДК 821.161.2 – 343.09

Віталіна Кизилова

УРБАНІСТИЧНІ ВІЗІЇ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОРСЬКОЇ КАЗКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Кизилова Віталіна Володимирівна. Урбаністичні візії новітньої української авторської казки для дітей.

У статті окреслено версії репрезентації урбаністичного простору в новітній українській авторській казці. Звернено увагу на «Місто без квітів» Вал. Шевчука, де йдеться про кам'яне чорно-сіре місто, наголошується на абсурдності сучасного урбанізованого простору, який знищує в людині природні почуття, змушує її шукати нові варіанти існування.

Проаналізовано збірку Зірки Мензатюк «Київські казки». Наголошено, що у змалюванні сучасного Києва авторка посилається на систему сакральних символів, духовних конструкцій, екстер'єрів, акцентує увагу на національному колориті столиці України. Київ у письменниці – повноправний художній образ, у ньому сконцентровані суттєві з погляду авторського світобачення сторони буття.

Окрема увага приділена «Казці про Старого Лева» Мар'яни Савки. Вона оптимістично заряджена. Пригоди казкових персонажів спонукають до переміщення вулицями Львова; читачі, спостерігаючи за ними, знайомляться з містом, у якому зосереджено минуле й сучасне, пам'ять історії народу, його культури.

Письменникам удалося створити неповторний художній світ, що органічно вписався в націокультурний простір і став об'єктом зацікавлення реципієнтів різного вікового цензу.

Ключові слова: жанр, авторська казка, урбаністичний простір, місто, село, фольклор, художній образ.

Важливу роль у жанротворенні художніх структур відіграє хронотоп, на чому неодноразово наголошували науковці [див.: 1]. У площині казки в хронотопних координатах втілена її умовна фантастичність, надприродність. При дослідженні хронотопу фольклорної казки, робиться акцент на його всеохопності, всеосяжності, позбавленні конкретності, герої в ньому рухаються без обмежень, що створює ефект фантастичності [6, 116]. Топосом народної казки може бути рідна земля (хата, оселя, царство), інша земля (тридесяте царство), лімінальна зона (чагарники, водойми, ліс, море тощо).

Українська нація за духом своїм і своєю суттю є переважно сільською. Тому не дивно, що класики української літератури у своїй художній творчості зверталися до його життя, його проблем, оспівували людей села, хліборобську працю тощо. Як зазначає Г. Штонь, *«вона (проза – В. К.) <...> справді хворіла українським селом, звітуючи, безперечно, перед собою, що те село і є Україною»* [10, 65]. Із традиційним для української літератури топосом – селом – пов'язувалась проблема національної ідентичності народу, його національного самоусвідомлення. Село – місце, де людина, попри будь-які негаразди, відчувала себе комфортно. Такою є, наприклад, Харитя М. Коцюбинського, яка, незважаючи на хворобу матері, страх перед роботою в полі, не втрачає почуття краси й любові до рідного села і його краєвидів. Натомість трагедія Дмитрика із «Маленького грішника» пов'язана з міським середовищем, у вир якого була втягнута дитина і, як наслідок, зазнала лиха.

Місто як альтернатива сільським просторовим координатам в українській літературі з'являлося поступово, починаючи з XIX століття, й поволи закріплювалося в письменницькій свідомості й у читацької аудиторії як щось

невід'ємне від національної культури. Домінантою урбаністичної літератури виступає *«переміщення точки зору письменника в площину життємоделі, де місто виступає генератором людського історичного розвитку»* [8, 38].

Місто як культурний феномен перебувало в центрі досліджень С. Андрусів, С. Гуріна, В. Іванова, М. Кагана, Н. Крутікової, Ю. Лотмана, Н. Мендіс, Ю. Подлубної, В. Топорова, В. Фоменко, О. Харлан та ін. Воно щодалі активніше освоюється й авторами літературних казок, на що звернула увагу І. Бойцун і виявила кілька варіантів його зображення: архаїчний тип опису міста, пов'язаний з побутом українців; місто як символ цивілізації з традиційними для нього атрибутами – церквами, палацами тощо [2, 6–10]. У цій розвідці спробуємо окреслити версії репрезентації урбаністичного простору в новітній українській авторській казці для дітей.

Актуалізація міського топосу в авторській казці пов'язана із творчістю Марка Вовчка. У повісті-казці *«Дев'ять братів і десята сестриця Галя»* письменниця вдається до опису міста, неподалік від якого жила родина вдови. Авторка акцентує увагу на церкві й людей у ній: стара занедбана споруда і цвинтар коло неї, стемнілі, померклі лики ікон, жінки зав'язані чорними хустками. Це вражає матір та її дітей, що і природно: селянська вдача пов'язана з релігійною налаштованістю української душі, внутрішньою набожністю. Церква – один із моральних авторитетів, засіб емоційної підтримки, духовна цінність; церковні ж споруди прийнято доглядати, прикрашати, дбати про їхні реліквії тощо. Родина бідняків, прийшовши сюди, не знаходить для себе втіхи й іде далі, на міський ярмарок, де *«Люди, обличчя, одежина, різноголоса птиця в садках, квітки <...> – усе движить, мішається, миготить <...> в'ються по вітру стрічки дівочі різноцвітті, квітчасті, білі намітки жіночі...»* [3, 347]. Радість всуміш із переляком – велика кількість солодощів і красивих речей на продаж, метушня, гамір вкупі з байдужістю до кожного з перехожих – охоплюють дітей удови. Сцени відвідування церкви і ярмарку в місті свідчать, що дух новочасного міста поки що не став для українців своїм, Галя та її брати не відчувають себе комфортно й захищено в ньому.

Місто в казках ХХ століття щодалі більше всотує ознаки доби, наслідком чого стає їх доступність і наближеність до адресата: *«Проїжджає наш трамвай біля нового будинку. Власне, нового будинку ще немає. Недобудовані стіни височіють, а понад ними здалеку видніє кран, як величезний журавель над містом. Підніме кран свою стрілу, наче руку біля шляху, і то поведе в один бік, то в другий...»* [4, 12]. У місті відбуваються казкові події: Слонятко сумує в міському зоопарку й відправляється до цирку вчитися танцювати («Слонятко, що любило танцювати» Ю. Ярмиша), Зайчик на міському ярмарку хоче продати свій страх, щоб на виручені кошти купити ласощів («Ярмарок» Зірки Мензатюк), Оріся з Тимчиком розшукують фігурку Маленького Моцарта, що таємничо зникла з музею напередодні Нового року («Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як іноді корисно помилятися номером» Ірини Жиленко) тощо.

Топос міста освоюється в новітніх казках українських письменників: «Місті без квітів» Вал. Шевчука, «Київських казках» Зірки Мензатюк, «Казці про Старого Лева» Мар'яни Савки, «Стрибаючому місті. Міських казках» Світлани Прудник та ін.

Казка «Місто без квітів» Вал. Шевчука з'явилася в час, коли в літературі активізувалися постмодерністські зрушення, котрі спонукали письменника до експериментів з прозовими формами, що позначилося на образно-стильовому наповненні твору (наслідування фольклорно-міфологічної традиції, символіко-асоціативні зв'язки, філософсько-притчевий підтекст тощо). Рецепцію молодших читачів актуалізує напружена зовнішня дія твору, її психологічна мотивація, дорослих – суспільно-політичні й філософські узагальнення, приховані алегоріями, умовними й фантастичними образами, символами.

Письменник сюжетно моделює протест проти техногенного «прогресу», він мовить про кам'яне місто, зовсім позбавлене зелені, звертає увагу на з'яву мегаполісів, де розпушених грядок, дерев, паркових зон стає усе менше й менше. При його зображенні автор вдається до фольклорної традиції: *«Це місто було недалеко й неблизько, десь там, куди показують пальцем, але куди*

не ведуть ні дороги, ні залізниці», актуалізуючи при цьому маркери новочасної доби [9, 40]. Оригінальних репрезентативних форм і характеристик у творі набуває мотив сну як комбінація певних символічних образів.

Перший сон у казці – зав'язка твору. Головні героїні, двоє дівчаток, вночі бачать кольорові сни: у них чорно-сіре місто, де вони живуть, стає заквітчаним: *«...стіни – білі, а дахи – червоні й зелені. А ще вся земля вкрилася квітами: зеленими, білими, червоними, синіми, жовтими, і не було жодної з-поміж них сірої та чорної»* [9, 41]. Письменник протиставляє темні барви яскравій палітрі, увиразнює негативну інформацію сірого й чорного кольорів (сірим є одяг королеви і її прислужників, камінь, на якому сиділа дівчинка й розповідала сон подрузі, подолець, що вона одягла на коліна, сірою стіною оточене місто тощо), вживає їх у значенні спустошеності, затьмареності й у такий спосіб створює відповідну емоційну атмосферу, підводячи читача до думки про одноманітність, спустошеність соціуму.

Побачене уві сні спонукає головних героїнь до подорожі за стінами свого міста у пошуках іншого, досконалішого світу. Вони втікають у природній простір, знайомляться з його доглядачами й охоронцями: Зеленою Бабусею або Матір'ю трави, її сестрою Деревинкою-Лісовичкою та Матір'ю квітів, заклопотаних піклуванням про зело, насіння, лісову й садову деревину, про світ різнобарв'я, без якого неможливе щастя життя. Із насінням трави, квітів і дерев повертаються від них дівчатка до свого сірого міста. Від утоми вони засинають, і засинає все місто: *«Була то ніч величезного сну – не залишилось у місті жодної людини, котра б не спала. Заснув навіть дід, який узагалі вночі не спав, а в кожному місті завжди такий дід живе. Заснула й королева, яку перед тим тиждень мучило неспання <...> Отак усі позасинали, через це ніхто й не бачив, що вдіялося тієї ночі у місті»* [9, 58–59]. Ранком усі побачили зовсім інше місто, у ньому стало повно різнокольорових квітів, соковитої трави, квітучих дерев, а Королева стала веселою, гарною й доброю жінкою.

Вал. Шевчук, таким чином, подає природне середовище як прекрасний добрий світ зі сталими морально-етичними канонами, що є першоосновою

людського буття. Автор наголошує на абсурдності сучасного урбанізованого простору, який знищує в людині природні почуття, змушує її шукати нові варіанти існування. Оніричний простір казки підпорядкований характеристиці епохи, він увиразнює її загальну атмосферу, сприяє осягненню символічного змісту, філософського потенціалу, декодує авторське світовідчуття.

На сторінках збірки Зірки Мензатюк «Київські казки» – сучасний урбаністичний простір – адміністративний, економічний, науковий і культурно-освітній центр України: *«Мостами над Дніпром раз у раз проносилися поїзди метро, схожі на блискучі ялинкові гірлянди. Люди, які сиділи у вагонах, бачили в вечоровій синяві темні обриси Труханового острова, який ледве мрів у глибоких снігах»* [5, 78]. Авторка відтворює столицю топографічно точно, уживає справжні назви районів, вулиць, площ, музеїв, що є маркерами сучасності. При цьому кожна наступна казка доповнює попередню, створюючи своєрідну «художню географію міста»: оперний театр («Солов'їна казочка»), редакція газети («Казочка про голубів»), Майдан Незалежності, ботанічний сад («Бузкова казочка»), Андріївський узвіз, річковий вокзал («День, що не має кінця»), Труханів острів («Ялинка на Трухановому острові») тощо. Письменниця акцентує увагу на національному колориті Києва, звертає увагу на риси української культури. Показовим у цьому плані є опис ярмарку на Андріївському узвозі: *«Там цілий ярмарок мистецтва. Зі всієї України сюди привозять, що найгарніше: гуцульські писанки, кралевецькі рушники, петриківські мальовані скриньки, опішнянські писані тарелі, а писані красуні й самі приїжджають звідусіль. І пісні також звідусіль – всі, які лиш є»* («День, що не має кінця») [5, 26].

Письменниця у змалюванні Києва часто посилається на фольклор, вибудовує казкову урбаністичну модель, орієнтуючись на систему сакральних символів (собори, церкви), духовних конструкцій (майдани, башта), екстер'єрів (будинки, сади). При цьому, якщо, наприклад, казка XIX століття подає опозицію місто – периферія («Дев'ять братів і десята сестриця Галя» Марка Вовчка), у сучасному казковому дискурсі помітна семантика смислової

близькості: «Мій сусід зліва має kota, а сусід справа має собаку. У знайомого кобзаря Богдана стоїть вулик на балконі на самісінькому Хрещатику, і бджолиносять йому добрий мед з хрещатицьких лип та каштанів. А в мене житиме кізка!» [5, 48].

Здебільшого в казці (як фольклорній, так і літературній) місто – простір, своєрідний антураж, підпорядкований діям персонажів, у Зірки Мензатюк Київ – повноправний художній образ, що, залежно від ситуацій, набуває то чуттєвих, то раціональних форм. У ньому не лише відтворені одиничні факти життя міста (день міста, виставка котів, концерт в оперному театрі, передноворічні клопоти), а концентровані суттєві з погляду письменницького світобачення сторони буття. У збірці багато як традиційних, так і авторських казкових атрибутів. Символічного відтінку набуває, наприклад, пошук «раю» казковим прибульцем, який, мігрувавши з науково-фантастичних творів, несподівано з'явився в «Бузковій казочці» у квартирі киянина Павла Гавриловича Перепічки.

Атмосфера дива багатьох казок, своєрідність часопросторових координат, літературно-казкові образи, що мають виразне змістове наповнення, створюють ситуацію надреальності. Тут і персоніфіковані тварини (голуби, що звили своє гніздо в будинку преси України, кіт Мурко з гастроному, що завітав на котячу виставку, коза Дерезовська, яка разом з господинею милується київськими краєвидами), і міфологічні персонажі (відьми, що наділені і демонічними, і людськими рисами), і чарівні діти (Наталочка, яка миттєво пересувається Києвом у стрибучих босоніжках), й історичні постаті (Кий, Щек, Хорив, Либідь), які на підставі авторської «гри» з хронотопом потрапляють на День Києва.

Усі казки оптимістично заряджені, позитивні, емоційні. Це позначилось як на їх мовностильовій організації (домінування яскравої кольорової гами в зображенні краєвидів, своєрідність тропіки тощо), так і на загальній атмосфері творів, носіями якої часто є казкові персонажі. Промовистим щодо цього є

діалог Наталочки і князя Кия на Дні Києва: «— Князю, кияни зіпсувалися! Споганіли, зледащили, позабували давні звичаї. Не гостюй у них, відчальною геть!

Наталочка спересердя тупнула ногою:

— Не так воно, дядечку князю! Ми щедруємо, колядуємо, пишемо писанки на уроках праці...

— Турову божницю зруйнували. Перунове капище занедбали...

— Он же наші божниці – золоті верхи церкви. Хіба гірші?

— Лепські! Кращі стократ! – погодився Кий, милуючись» [5, 34].

Київ у трактуванні письменниці постає не просто «точкою перетину географічних координат», а містом-архетипом, потужним плином історіософських інтенцій, що увиразнюють відчуття буття.

На найменшого читача розрахована віршована «Казка про Старого Лева» Мар'яни Савки. Оптимістично заряджена, вона яскравими соковитими барвами зображує старовинне місто Львів, в якому після завершення свого володарювання (авторка, отже, апелює до фольклорних пратекстів про тварин, де Лев – цар звірів), вирішив оселитися Лев. Домінантою твору є диво. Воно – в кожному рядку й дає поштовх розвитку уяви й емоцій читача, який перебуває в полоні зображеного. Лев не страшний, а добрий, він ходить на ринок, купує шинку на Галицькій ринку, в цукерні попиває чай, їздить трамваєм, купує собі квартиру-мансарду. Авторка, фіксуючи переміщення казкового персонажа, дає дитині чітко уявити краєвиди Львова, місця відпочинку й сама не перестає милуватися старовинним містом. Невипадково, побачивши за життя чимало красивих міст і країн, –

У Відні колись він отримав освіту,

За час царювання об'їздив півсвіту,

У Греції, Швеції жив, у Бомбеї,

Бував у Венеції, бачив Париж,

Останнє кохання зустрів на Бродвеї –

Чимало побачив наш Лев дивовиж [7, 6] –

Лев хоче оселитися саме тут.

Головна емоція казки-поєми – любов до Львова – увиразнюється в кожній строфі. Про це дивовижне місто розповідають уві сні головному герою його пращури («тепер кам'яні»), ним захоплюються друзі Лева, Слон, Крокодил і Жирафа, які приїхали допомогти своєму колишньому царю відремонтувати дах у його квартирі. Опинившись вперше у Львові, герої «випадково» гублять точну адресу Лева: у такий спосіб авторка спроваджує їх у мандри в пошуках мансарди головного персонажа, а читачів – знайомитися з містом, у якому одночасно сконцентровані минуле й сучасне, пам'ять історії народу, культури, архітектури. Діти дізнаються не лише про старовинну підземну річку, ратушу, фонтани, пошту-музей, музей-аптеку, а і спостерігають за побутом і вдачею сучасних городян.

У казці немає протистояння сил добра і зла, її сюжет рухають пригоди, що трапляються з чарівними персонажами під час подорожі містом. У читача вони викликають здивування і щирі усмішки: Слон застрів у брамі, а рятувати його прийшли депутати, пожежники, міліція і «швидка допомога»; Крокодил пішов обідати до ресторану, а там на десерт йому запропонували гаряченького «крокодила» (канапе); Жирафа гойдає на шиї малюків, Лев, виглядаючи своїх друзів із балкона, випадково (!!!) випадає з нього, й урешті-решт усі вони зустрічаються на центральній площі, де за всім цим видовищем спостерігала купа туристів і жителів міста.

Фінал твору – свято зустрічі друзів, щирі привітання заморських гостей мером міста, запрошення погостювати, а може, й оселитися в ньому (і не лише казкових персонажів, а й читачів – дорослих і дітей):

Скажіть, ви ще й досі не чули про Львів?

Мерцїй замовляйте із сотню квітків,

Запрошуйте друзів, знайомих, родину,

І разом до Львова гайда на гостину!

То місто, в якому ви щастя знайдете,

Його прославляють співці і поети,

Там вулички, площі, старенькі трамваї,

*Там Лев у мансарді живе залюбки
І люлечку курить, і чай попиває,
І дітям друкує чудові книжки!* [7, 38].

Як бачимо, урбаністичний простір новітньої авторської казки фіксується, з одного боку, у вигляді мотивів і лейтмотивів, що часто мають символічний зміст, з іншого – становлять сюжетну основу творів. Звернення до урбаністичного простору в казках Вал. Шевчука, Зірки Мензатюк, Мар'яни Савки пов'язане з тяжінням їхньої творчої манери до осмислення аксіологічних цінностей людського буття, узгодження ідейних, філософських й естетичних переконань з формою казкової умовності, що успішно працюють на авторську ідею. Письменникам вдалося створити неповторний художній світ, що органічно вписався в націокультурний простір і став об'єктом зацікавлення реципієнтів різного вікового цензу.

ДЖЕРЕЛА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. Бойцун І. Місто в народних і літературних казках. Специфіка опису / І. Бойцун // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010. – № 20 (207), ч. 3 : Філол. науки. – С. 6–10
3. Вовчок Марко. Дев'ять братів і десята сестриця Галя / Марко Вовчок // Твори в трьох томах : Т. 2 : Повісті оповідання, нариси, казки. – К. : Дніпро. – С. 330 – 371.
4. Довжик В. Чому усміхався трамвай : казки для дошк. віку / В. Довжик. – К. : Веселка, 1985. – 16 с.
5. Мензатюк З. Київські казки / Зірка Мензатюк. – Л. : Вид-во Старого Лева, 2006. – 95 с.
6. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. „Коли ще звірі говорили“ : монографія / Галина Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 360 с.

7. Савка Мар'яна. Казка про Старого Лева / Мар'яна Савка. – Л. : Вид-во Старого Лева, 2012. – 40 с.

8. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. на здоб. наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література“ / Фоменко Віра Григорівна ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2008. – 40 с.

9. Шевчук В. Панна квітів : казки моїх дочок / Валерій Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 184 с.

10. Штонь Г. М. Духовний простір української ліро-епічної прози : монографія / Г. М. Штонь. – К. : Укр. кн., 1998. – 318 с.

Кизилова Виталина Владимировна. Урбаністическіе визии новейшей украинской авторской сказки для детей.

В статье рассматриваются версии репрезентации урбаністического пространства в новейшей украинской авторской сказке. Обращено внимание на «Город без цветов» Вал. Шевчука, где идет речь о каменном черно-сером городе, делается акцент на абсурдности современного урбаністического пространства, которое уничтожает в человеке все естественные чувства, заставляет искать новые варианты существования.

Проанализировано сборник Зирки Мензатюк «Киевские сказки». В изображении современного Киева автор ссылается на систему сакральных символов, духовных конструкций, экстерьеров, акцентирует внимание на национальном колорите столицы Украины. Киев у писательницы – полноценный художественный образ, в нем сконцентрированы существенные с точки зрения авторского мировоззрения стороны бытия.

Отдельное внимание уделено «Сказке о Старом Льве» Марьяны Савки. Она оптимистически заражена. Приключения сказочных персонажей инициируют перемещения улицами Львова, читатели, наблюдая на ними, знакомятся с городом, в котором сосредоточено прошлое и настоящее, память истории народа, его культуры.

Писателям удалось создать оригинальный художественный мир, который органично вписался в нациокультурное пространство и стал объектом заинтересованности разновозрастных реципиентов.

Ключевые слова: жанр, авторская сказка, урбанистическое пространство, город, деревня, фольклор, художественный образ.

Kyzylova Vitalina Volodymyrivna. Urbanistic sights of the modern Ukrainian author's fairy tale for children.

The article examines the versions of representation of the urbanistic space in the modern Ukrainian author's fairy tale. An attention is paid to "The City without flowers" by Val. Shevchuk, which concerns a stone black and grey city; an emphasis is made on absurdity of the modern urbanistic space, that destroys in human all natural feelings, makes him look for new variants of existence.

Collection "Kyiv stories" by Zirka Menzatiuk is analyzed. In order to represent modern Kyiv the author refers to the system of sacral symbols, spiritual constructions, exteriors; the national colour of the capital of Ukraine is also stressed. In the work of this authoress Kyiv is a full image which has all essential sides of objective reality from the point of world view.

A particular consideration is given to "The Fairy Tale about Old Lion" by Mariana Savka. It is optimistically charged. The adventures of fairy tale characters initiate a stroll around streets of Lviv; readers, watching them, familiarize themselves with the city, which contains past and present, memory of the nation's history and its culture.

Key words: genre, author's fairy tale, urbanistic space, city, village, folklore, image.

Відомості про автора: Кизилова Віталіна Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філологічних дисциплін Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Тел.: +38 050 249 60 52.

Електронна адреса: kyzylovavitalina@ukr.net.